

ВТРАТИ НАУКИ

СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ ЮРІЯ МИХАЙЛОВИЧА МЕЛЬНИКА

Двадцять п'ятого грудня 2013 р. відійшов у вічність відомий український учений, талановитий дослідник, представник Львівської мінералогічної школи академіка Євгена Лазаренка, кандидат геолого-мінералогічних наук Юрій Михайлович Мельник.

Народився Юрій Мельник 27 березня 1927 р. у с. Кути Бузького р-ну Львівської обл. у селянській сім'ї. Закінчив Олеську середню школу. У 1944–1945 рр. Ю. Мельник – учасник Української повстанської армії. В одному з боїв він був важко поранений, понад півроку лікувався. У 1948–1953 рр. навчався на геологічному факультеті Львівського державного університету, здобув фах геолога.

Ще в студентські роки Юрко почав працювати препаратором на кафедрі мінералогії, а з 1953 р. – старшим лаборантом. За активної підтримки проф. Є. Лазаренка (у той час ректора університету) Ю. Мельник протягом 1957–1960 рр. навчався в аспірантурі під його науковим керівництвом, 1963 р. успішно захистив кандидатську дисертацію на тему “Мінералогія кори виветривання краевой северо-западной части Украинского кристаллического щита”.

Після закінчення аспірантури молодий учений працював молодшим науковим співробітником Проблемної геохімічної лабораторії, після захисту дисертації – старшим науковим співробітником цієї лабораторії, а з 1974 р. – науково-дослідного сектора Львівського університету.

У 1994 р. Ю. Мельника обрано на посаду доцента з науки кафедри мінералогії, з 1997 р. до виходу на пенсію 2000 р. він працював провідним науковим співробітником науково-дослідної частини.

Ще до призначення на посаду доцента Юрія Михайловича періодично залучали до навчального процесу. Він викладав курс “Фізико-хімічні методи дослідження мінералів”, постійно консулював студентів під час виконання ними курсових і дипломних робіт, особливо з методів рентгеноструктурного і термічного аналізів, оскільки був прекрасним діагностом тонкодисперсних (глинистих) мінералів.

Досить багатогранний і різноманітний науковий доробок ученого. Він є автором понад 85 публікацій, серед яких дві монографії. Переважна більшість його наукових праць має регіонально-мінералогічне спрямування, окремі публікації присвячені загальномінералогічним питанням, опису конкретних мінералів або їхніх груп, історії мінералогії та рецензуванню.

У **регіонально-мінералогічних дослідженнях** головними регіонами були геологічні утворення Українського щита (УЩ) та кімберліти Якутії, а об'єктами слугували, головню, кори звітрювання і вторинні мінерали гідротермально-метасоматичного походження. Саме їм присвячено понад 45 публікацій, у тім числі кандидатська дисертація і монографічні праці.

Ранні наукові дослідження Ю. Мельника стосувалися кори звітрявання, частково деяких інших утворень УЩ, переважно його північно-західної частини. Вивчення кір звітрявання, сформованих на різних за складом метаморфічних і магматичних породах, передбачало визначення загальних особливостей мінерального складу і зональності в їхньому розподілі, досить детальну характеристику окремих мінералів, з'ясування геохімічних і фізико-хімічних умов процесів гіпергенезу. Ці проблеми узагальнені в монографії “До мінералогії кори звітрявання Західної Волині” (1960) та кандидатській дисертації. Учений з'ясував, що кора звітрявання на Волині є площинною, умовно її можна розділити на давню та сучасну. Давня кора звітрявання мінералогічно досить однотипна. У ній найбільше поширений вторинний мінерал каолінит, який відрізняється від каолініту сучасної кори звітрявання ліпшою окристалізованістю. У нижній частині давньої кори звітрявання виявлені також гідрослюди – гідробіотит, гідромусковіт, гетит. У корях звітрявання основних порід містяться вермикуліт-хлорит (коренсит) і нонтроніт. Сучасна кора звітрявання має багатший мінеральний склад. У ній, крім каолініту, є інші силікати, а також карбонати й сульфати. Серед силікатів виявлені гідрослюди, галуазит, монтморилоніт, а в тріщинах – змішаношаруваті силікати і палигорськіт. У продуктах звітрявання основних порід наявний залістий сапоніт. Карбонати представлені кальцитом і сидеритом, а сульфати – гіпсом.

У межах щита Ю. Мельник разом з колегами вивчав мінералогію пірофілітових сланців с. Збраньки та основних пегматитів у лабрадоритах кар'єру Головино, мінералогію і генезис пеліканітів Коростенського плутону, окремі мінерали: геарксутит із пержанських гранітів, залістий хлорит і гентгельвін з метасоматитів та фенакіт із кварц-польовошпатових порід Суцано-Пержанської зони, гізингерит з кварцитосланців і горсейкіт із графітових руд Завалівського родовища. Зазначимо, що гізингерит і горсейкіт Побужжя та залістий сапоніт з кори звітрявання основних порід Західної Волині є першими знахідками в досліджуваних регіонах.

З 70-х років ХХ ст. головним об'єктом наукових досліджень Ю. Мельника стали якутські кимберліти з огляду на їхню алмазонасність. Замовником цих робіт була алмазна лабораторія Центрального науково-дослідного геологорозвідувального інституту (нині Якутське науково-дослідне підприємство ЦНДГРІ АК “АЛРОСА”). Результати досліджень висвітлені в численних статтях і тезах доповідей на різних наукових форумах, а також узагальнені у фундаментальній монографії “Вторичные минералы кимберлитов” (1987, співавт. М. Зінчук, О. Харків, М. Мовчан).

Перші публікації Ю. Мельника щодо Якутського регіону стосувались особливостей формування давніх кір звітрявання кимберлітів трубки “Імени ХХІІІ съезда КПСС”. Подальші праці присвячені аналізу головних асоціацій вторинних мінералів у кимберлітових породах та деяким закономірностям їхнього розподілу на прикладі трубки “Удачная”. Схарактеризовано борати, сульфати, морфологію деяких сульфідів і карбонатів кальцію, особливості складу і генезису бруситу, ауриту, псевдоморфоз халцедону по піриту. Описано перші знахідки деяких рідкісних мінералів. Досліджено ізотопний склад карбонатів з глибоких горизонтів кимберлітових трубок і бітумів у кимберлітовій трубці “Удачная”. Вивчено петрографічні особливості кимберлітових порід у трубках, що сформувалися за різних геодинамічних умов.

Зазначена монографія, видана разом з якутськими та київськими колегами, одержала високу оцінку геологічної громадськості, нині її широко використовують під час розшуків алмазонасних кимберлітів. Монографія складається з 11 розділів: особливості геоло-

гічної будови районів розвитку кімберлітового магматизму і деякі закономірності його прояву; методика досліджень; мінералого-петрографічна характеристика кімберлітів; характеристика вторинних мінералів; особливості заміщення ксенолітів вторинними мінералами; розподіл вторинних мінералів у кімберлітових породах; головні асоціації вторинних мінералів у кімберлітових трубках; чинники, що впливають на утворення і розподіл вторинних мінералів у діатремах; умови утворення вторинних мінералів у кімберлітових трубках; фізичні властивості кімберлітів як відображення їхніх вторинних змін; використання вторинних мінералів кімберлітів для вирішення деяких практичних завдань.

Після виходу монографії з'явилися публікації Ю. Мельника зі співавторами, присвячені деяким особливостям мінералоутворення кімберлітів, порівняльній мінералогічній характеристиці кір звітрювання кімберлітових порід трубок "Нюрбинская", "Ботубинская", рентгенолюмінесцентній характеристиці кварцу і деяким особливостям його генезису з кімберлітової трубки "Удачная".

Серед **загальномінералогічних проблем** важливе значення мають такі дослідження Ю. Мельника: особливості ізоморфізму й номенклатури шаруватих силікатів; кристалохімічні та генетичні особливості змішаношаруватих силікатів; термічні дослідження штучних сумішей мінералів групи монтморилоніту й каолініту; проблема оксонію в мінералогії; кристалохімічні аспекти формування і зміни породоутворювальних силікатів у процесі звітрювання.

Учений уважав, що змішаношаруваті невпорядковані утворення треба зачислити до мінералів і за багатьма з них доцільно залишити назви, що відображають кількість у мінералі кожного структурного елемента. Ю. Мельник та В. Мельников уперше спробували узагальнити літературні відомості про проблеми оксонію і з'ясувати можливість його наявності в різних структурах. Учені схарактеризували метод виявлення оксонію та особливості його в кристалічних структурах; зазначили, що перетворення слюд у гідрослюди може відбуватись і без залучення оксонію, оскільки є інші способи компенсації негативного заряду, важливий з яких – входження в структуру протона з подальшою реакцією його на кисень.

Одна з перших праць Ю. Мельника з циклу **описової мінералогії** присвячена пізнанню природи дестинезиту $Fe_4[(OH)_4(PO_4,SO_4)_3] \cdot 13H_2O$ – рідкісного мінералу кори звітрювання (Acta Univer. Carolinae Geologica. 1961. N 1; co-authors V. Bouska, E. Lazarenko, Y. Slawsky). Описано речовинний склад і генезис глин сірчаних родовищ Передкарпаття (співавтор Б. Сребродольський) та хромистий алюмогідрокальцит у колективній монографії "Мінералогія Закарпаття" (1963), наведено мінералогічну характеристику бентонітових глин (1964, співавтор Є. Лазаренко), схарактеризовано каолініт, дикіт, галузит і метагалузит у монографії Є. Лазаренка і Б. Сребродольського "Мінералогія Поділля" (1969). Разом з О. Матковським проаналізовано поширення та класифікацію шаруватих силікатів у геологічних утвореннях Українських Карпат (2003).

Серед публікацій Ю. Мельника з **історії науки** важливими є відомості щодо мінералогічних досліджень у Львівському університеті наприкінці XVIII ст., пов'язані з іменем першого геолога нашого університету, професора Бальтазара Гакета (Мінерал. журн. 1998. № 4; Бальтазар Гакет – дослідник Південно-Східної і Центральної Європи. Дослідження і матеріали. Львів, 2000). Юрій Михайлович відкрив забуту монографічну працю Б. Гакета про кремені Придністер'я, яка не втратила свого значення і нині.

Серед інших публікацій цього спрямування є такі: “История минералогии во Львовском университете” у співавторстві з О. Матковським (История и философия: Материалы докл. II Междунар. семинара. Сыктывкар, 1999); “Євген Лазаренко – видатна особистість XX століття (до 90-річчя від дня народження)” у співавторстві з П. Білоніжкою та О. Матковським (Мінерал. зб. 2002. № 52. Вип. 2).

Юрій Мельник був зразковим сім'янином. Ще в студентські роки він одружився на своїй землячці Ліді, тоді студентці біологічного факультету Львівського університету (згодом кандидатом біологічних наук і доцентом кафедри), яка була вірною супутницею до кінця його життя. Разом з нею виховали двох дітей (донька Оля закінчила біологічний факультет і стала кандидатом наук, син Євген закінчив фізичний факультет), дочекалися трьох онуків і чотирьох правнуків, якими пишалися.

Юрій Михайлович Мельник відрізнявся надзвичайною скрупульозністю досліджень, великою скромністю, доброзичливістю, людяністю, не любив фальші. Світла пам'ять про нього завжди залишиться в серцях рідних, друзів, усіх, хто знав його, працював разом з ним.

*Орест Матковський,
Петро Білоніжка, Василь Дяків*